

В. Кобець, пров. історик, що проводить НТР (Київ. ун-т)

ІСТОРИОГРАФІЯ РОЗВИТКУ ПІДВОДНИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

Аналізуються теоретичні та практичні праці дослідників, присвячені історії розвитку підводної археології в Україні від часу її народження до сучасності.

The theoretical and practical research work devoted to studying of development of underwater archaeology in Ukraine from its forming to modern time are analyzed in the article.

Підводні археологічні дослідження в Україні налічують більш, ніж столітній період свого існування. Будучи невід'ємною частиною історичної науки, підводна археологія вивчає закономірності розвитку людського суспільства по матеріальним залишкам речових джерел, які з різних причин опинились у підводному середовищі. Незначна кількість публікацій з підводної тематики, відсутність узагальнюючих праць, потребують ознайомлення з вивченими та залучення нових джерел для формування всебічного уявлення про стан вивчення підводних об'єктів. У даній історіографічній невеликій статті робиться спроба аналізу основних публікацій та археологічних досліджень, що розкривають сферу діяльності підводної археології від початку її виникнення до останніх звітів експедицій.

Одними з перших повідомлень за проведення археологічних робіт на узбережжі Чорного моря стали публікації Археологічної комісії, заснованої ще у 1859 р. в Петербурзі. Вона видавала "відкриті листи" на право розкопок археологічних пам'яток, не займаючись узагальненням результатів цих досліджень. Матеріали за роботи розміщались на сторінках видань: "Известия Археологической комиссии" (66 томів), "Отчеты Археологической комиссии" (1859-1912 г.), "Материалы по археологии России" (37 томів).

В цей же час з'являються перші повідомлення за підводні археологічні пам'ятки, головним чином будівельні споруди (залишки молів, пристаней, гаваней), іноді – поодинокі знахідки монументальних античних скульптур. Так, ще на початку XIX ст., І.М. Муравйов-Апостол, відвідавши Ольвію, позначив на складеному ним плані місцезнаходження підводних кам'яних плит. Про знахідки мармурових колон, окремих скульптур на дні Керченської протоки повідомляли також І.І. Бларамберг і П.А. Дюбрюкс. Майже всі археологічні матеріали і твори мистецтв передавались у спеціально створений музей Ермітаж, проте створювались музеї і в південних землях Росії: у Миколаєві в 1806 р., у Феодосії в 1811 р., в Одесі у 1825 р., в Керчі у 1826 р. Відкриття та діяльність музеїв відповідала тенденції поширення археологічних досліджень, знахідки яких наповнювали фонди музеїв цінними експонатами. Підводні артефакти також потрапляли в експозиції музеїв, проте вони складали досить незначний відсоток в порівнянні з археологічними матеріалами з чисельних розкопок курганів Малоросії.

Починаючи з XIX ст. і до сучасності такі вчені, як А.С. Уваров, А.Л. Берт'є-Делагард, Л.П. Колі, Б.В. Фармаковский, К.Е. Гриневиц, Р.А. Орбелі, В.Д. Блаватський, Б.Г. Петерс, М.В. Агбунов, С.Д. Крижицький, В.В. Назаров, В.Н. Таскаєв, С.Б. Охотников, А.С. Островерхов, К.К. Шилік, А.Н. Шамрай, В.І. Кадеєв, М.І. Золотарев, В.В. Нефьодов, Г.І. Шаповалов, Д.Р. Кобалія С.М. Зеленко, та багато інших, проводили підводні археологічні дослідження в Північному Причорномор'ї та внутрішніх водоймах України.

Перші друковані праці належать археологу, графу А.С. Уварову. В його книзі, виданій у 1851 р., знайшли відображення результати палеогеографічних спостережень прибережних ділянок Ольвії, о. Березань, Очакова та Тилигульського лиману [1].

Практичні роботи в Ольвії у 1902 р. вперше здійснив Б.В. Фармаковский. За допомогою підйомного ковша-землечерпалки з дна Дніпро-Бузького лиману намагались підняти донні відклади з цінними речами. Пізніше В.І. Деренкіним були виконані креслення підводного кам'яного скупчення під умовною назвою "пристань". Результати цих робіт були опубліковані Фармаковським у виданій в 1915 р. брошурі "Ольвія" [2]. В цілому зазначений період характеризується накопиченням свідчень про об'єкти, виявлені в прибережних частинах давніх міст, поселень, але підводні спостереження не проводились з причин недосконалості і громіздкості спорядження.

Початок XX ст. ознаменувався в історії підводної археології постановкою дискусійного питання, пов'язаного з визначенням причин затоплення портових споруд і будівель прибережних територій Чорного моря. Дослідження, проведені грецьким гірничим інженером Ф. Негрісом виявили суперечливі факти існування деяких підводних молів з відсутніми продовженнями їх цілісності до рівня сучасних берегів. На підставі своїх розрахунків, Негріс висунув гіпотезу про те, що рівень поверхні Середземного моря в VIII ст. до н.е. був на 3,5 м нижче сучасного, та зазнавав постійного підвищення впродовж усіх наступних століть. Гіпотезу трансгресії моря піддав критиці французький геолог Ф. Кайє, зазначивши, що існуючих фактів недостатньо для доказів цієї концепції. До дискусії незабаром підключився російський вчений, археолог за фахом Л.П. Коллі. Для доказів своєї гіпотези, намагаючись пояснити підводне положення наземних споруд місцевими рухами ділянок узбережжя, Л.П. Коллі провів у листопаді 1905 р. підводні археологічні дослідження припортової частини Феодосійської бухти. Організація спостережень з науковими завданнями, насамперед, з обстеження залишків молу, відбір проб донних ґрунтів та знахідки античних амфор професійними водолазами вперше відкрили шлях у сферу наукових підводних робіт. Визначення суті дискусії, міркування та доводи на користь своєї гіпотези вчений опублікував в статті "Следы древней культуры на дне морском", виданої у 1909 р. в збірнику "Известия Таврической Ученой Археологической Комиссии" (ИТУАК) [3]. В подальших підводних спостереженнях біля о. Березань, Пантікапея, Нимфея, Ай-Тодорського мису, дослідник намагався знайти підтвердження своєї теорії неотектонічних рухів земної поверхні, проте видання нових друкованих праць Л.П. Коллі нам невідомі.

Значний інтерес до палеогеографічних досліджень пояснювався тим, що переважна більшість пам'яток знаходилась безпосередньо неподалік берега, або навіть на межі суші і моря. Коливання рівня моря, рухи земної кори міняли обриси берегів, захоплюючи ділянки узбереж разом з береговими будівлями, інфраструктурою гаваней і портів. Вивченню умов формування палеогеографічних обрисів докладали зусилля не одне покоління видатних вчених. Прикладом спроб обґрунтування історичної гіпотези палеогеографічними даними може слугувати дискусія по локалізації острова Святого Еферія, співвіднесена до західної частини Кінбурзького півострова, з чим погоджувався пізніше, у 1915 р., В.В. Латишев. Гіпотезу про напівострівне по-

ложення в давнину нинішнього о. Березань висловлював С.Д. Пападимитріу й Е.Р. фон Штерн [4].

Суттєво змінилась ситуація вивчення палеогеографії з початком широкомасштабних наземних досліджень в ході робіт 1971-1978 рр. Тарханкутської експедиції ЛВІА АН СРСР у регіоні Північно-Західного Криму під керівництвом А.Н. Щеглова [5]. Найбільшу увагу визначенню палеогеографічних умов приділяв К.К. Шилік. Його підводні та геофізичні роботи в Ольвії з 1975 р. суттєво прояснили складний рельєф затопленої частини нижнього міста та дозволили запропонувати модель давнього географічного ландшафту Нижньобузького регіону [6]. У підсумковій публікації автора "Колівання Чорного моря й давні ландшафти" представлено варіант колівань рівня Чорного моря за останні 6000 років, побудований в значній мірі по результатам підводних досліджень в Східному Причорномор'ї, Ольвії і Херсонесі [7]. Значний внесок у вивчення палеогеографії Північного Причорномор'я доклали такі дослідники, як М.В. Агбунов, І.В. Бруяко, В.А. Карпов, М.М. Ієвлев (розділи в колективній монографії "Сельская округа Ольвии"), С.Д. Крижицький, В.В. Назаров. Серед останніх робіт, проведених на базі експедицій Березанської ІА НАНУ та Керченської Державного Ермітажу, можна відзначити геоморфологічні дослідження на о. Березань [8] і Керченському півострові в районі античного міста Нимфея [9].

Незважаючи на те, що одностайної концепції палеогеографічних реконструкцій, як з окремих регіонів, так і по загальному розумінню процесів й наслідків колівань Чорного моря не існує, основним джерелом даних з вивчення цього питання є залучення результатів підводних спостережень на затоплених пам'ятках шельфу в акваторії моря.

Продовжуючи нарис з історіографії підводних робіт, доводиться констатувати повну відсутність будь-яких повідомлень за діяльність у сфері підводних досліджень в період з 1910 по 1930 рр. Відновлення спостережень з 30-х років ХХ ст. розпочалось під керівництвом директора херсонеського музею професора К.Е. Гриневича. Біля західного узбережжя Карантинної бухти він поставив мету знайти затоплену частину античного Херсонесу, відомого за повідомленнями Страбона, як гавані Симболон лимен (сигнальної гавані) [10]. Широкомасштабні роботи, здійснені впродовж 1930-1931 рр. з допомогою водолазів експедиції підводних робіт особливого призначення (ЕПРОП), контролювались археологами й геологами, не маючими можливість самі оглянути об'єкти під водою. Непорозуміння в оцінці природних геологічних утворень, прийнятих водолазами за залишки споруд міста, призвело до оприлюднення помилкових даних, надрукованих у 1931 р. в науково-популярній книжці "Дослідження підводного міста поблизу Херсонесу" [11]. Крім того, створений комбінованими зйомками фільм з назвою "Місто на дні моря", розповідаючи про затоплене морем місто з будинками, кріпосними стінами, вулицями, причалами і складами, хоча і сприяв масовій популяризації підводних досліджень й претендував на науково-популярну достовірність, насправді виявився суцільною містифікацією.

Середина 30-х років характеризується початком розвитку нового наукового напрямку, пов'язаного з діяльністю професора Р.А. Орбелі. З його ініціативи у 1937 р. була досягнута домовленість із Головним керівництвом ЕПРОПу про спільні підводні роботи, що ставили своїм завданням пошук і вивчення пам'яток під водою і ґрунті біля Керчі, Феодосії, Херсонеса й Ольвії. Для виконання систематичних розкопок підводних пам'яток до робіт залучались професійні водолази цієї

воєнізованої організації. У 1937 р. дослідження були виконані на р. Південний Буг, де був знайдений і піднятий із дна ріки древній човен-однодеревка, що являв собою унікальну знахідку з погляду вивчення техніки суднобудування. Практичні роботи під керівництвом Орбелі з 1937 по 1939 рр. охопили дослідження прибережних ділянок портових споруд і будівель Херсонесу й Ольвії, локалізації гавані в Феодосійській бухті, підводних розвідок Коктебелю, будівельних залишків старокерченської гавані [12]. Приділяючи особливу увагу розробці теоретичних основ підводної археології, вчений запропонував ввести нову назву для цієї галузі історичних знань – термін гідроархеологія. Серед першочергових й найважливіших завдань Р.А. Орбелі виділяв необхідність складання гідроархеологічної карти з ціллю постановки на облік усіх відомих пам'яток та подальшого планування на підставі цих даних послідовності досліджень. Доповнивши науковими коментарями, такі відомості за об'єкти підводного середовища повинні були сприяти більш досконалії системі охорони пам'яток. Переймаючись проблемою знищення підводних об'єктів різноманітними технічними роботами, природними процесами, та особливо підкреслюючи випадки грабіжницьких розкопок, він пропонував організувати постійний контроль за станом пам'яток, виділивши охоронну зону прибережних ділянок давніх міст, в деякій мірі уже взятих під охорону організацією ЕПРОП.

Надрукована у 1945 р. книга "Гидрархеология. Подводные исторические изыскания близ древних греческих берегов на черноморском побережье" стала першим підручником з підводної археології. Особливу увагу професор приділяв організації підготовки фахівців-гідроархеологів. В своїх публікаціях він неодноразово відзначав, що наукові дослідження повинні проводити не технічні робітники, а групи вчених істориків і археологів, студентів та учнів історичного фаху. На практиці Р.А. Орбелі пропонував організувати підготовку спеціалістів по двом напрямкам: в водолазних школах при наукових закладах та в складі археологічних експедицій [13]. Чимало публікацій стосувалось перспектив і планів майбутніх досліджень, проте реалізації задумів перешкодила Велика Вітчизняна війна, та смерть Р. А. Орбелі в 1943 р. Ці події на довгі роки відсунули дослідження в області підводної археології.

Післявоєнне поновлення досліджень акваторій Чорного моря пов'язано з іменем професора історичного факультету МДУ В.Д. Блаватського. Завдяки його діяльності з середини 50-х років широкомасштабні роботи розгорнулись на всьому узбережжі Північного Причорномор'я. Винахід легководолазного спорядження, застосування технічних засобів в процесі розвідок і розкопок пам'яток суттєво розширили можливості проведення комплексних досліджень. За десять років археологічних експедицій під керівництвом В.Д. Блаватського були обстежені майже всі відомі пам'ятки Причорноморського регіону. Однією з найрезультативніших робіт стали розкопки в 1964-1965 рр. місця загибелі античного торгового корабля рубежів IV-III ст. до н. е., знайденого неподалік суднового фарватеру Євпаторійського вантажного порту біля озера Донузлау.

До наукових публікацій В.Д. Блаватського, представлених результатами експедиційних робіт, належать такі статті: "О подводной археологии" (1958 г.), "Работы подводной Азово-Черноморской экспедиции в 1960 г.", "Подводные разведки Фанагории в 1959 г.", "Подводные разведки в Ольвии" (1962 г.), "Подводная археология и ее задачи" (1964 г.), "Техника подводных археологических работ" (1965 г.), "Подводные археологические исследования на северных берегах Понта в 1957-

1962 г."; книга "Открытие затонувшего мира" (1963 г.); та статті, підготовлені у співавторстві з Б.Г. Петерсом: "Кораблекрушение конца IV – начало III в. до н.э. около Донузлава" (1969 г.), "Подводные археологические работы в районе Евпатории" (1967 г.), "Приемы подводных археологических работ при изучении остатков древнего кораблекрушения" (1969 г.).

Перші дослідження українських археологів були проведені в 1964-1965 рр. аквалангістами Харківського національного університету в прибережній зоні Херсонеса на місці гибелі значної кількості кораблів [14]. В наступному році підводні розвідки здійснювались Херсонським історико-археологічним музеєм під керівництвом М.І. Золотарьова [15]. Отримані результати дозволили заповнити пробіли топографії, зробити реконструкцію припортової системи Херсонеса IV ст. до н.е. – XII ст. н.е. Під керівництвом С.О. Сорокопуда і А.А. Філіпенко аквалангістами виконувались розвідки у 1999 р з локалізації якірних стоянок, інфраструктури порту [16].

Становлення української підводної археології відбулося в 1970 – 1980 рр. В цей період експедицією ІА НАНУ під керівництвом С.Д. Крижицького почалися дослідження в Дніпро-Бузькому лимані поблизу Ольвійського городища. Вивчались так звані "амфорні поля" (скупчення керамічних виробів на площах розмірами 100x50 м та 90x50 м. VI-III ст. до н.е.), віднесені дослідником до окремого типу підводних пам'яток [17]. Ці ділянки позначили місцезнаходження припортової частини міста і давньої гавані. Взагалі, підводні дослідження древньої Ольвії змогли дати додаткові відомості про місцезнаходження найбільш великих архітектурно-будівельних комплексів та конкретизувати картину етапного розвитку міста. Підводні спостереження в акваторії лиману періодично проводились на протязі всього періоду паралельно розкопкам наземної частини Ольвії, а результати включались в загальні наукові звіти Інституту Археології додатковими розділами.

Наступними кроками у вивченні акваторії Чорного моря стало створення у 1984 р Березанської експедиції ІА НАНУ. Вона виконувала дослідження під керівництвом В.В. Назарова на протязі 6 років з північно-західної, північної і північно-східної сторони о. Березань. Бажаючи з'ясувати палеогеографічні умови розташування острова в античну епоху, археологи неодноразово оглядали підводні площі Березанського лиману убік Лагерної коси, шукаючи ознаки півострівного розташування Березані. Висновки про існування в античний період поселення на острові, розмитого надалі водами моря, підтверджувалось підводними спостереженнями [18]. В додаток до плідної експедиційної роботи, В.В. Назаровим видана у 2003 р. монографія "Гидроархеологическая карта Черноморской акватории Украины", що стала першою спробою виконати докладне зведення гідроархеологічних античних й середньовікових пам'яток, розташованих на чорноморському шельфі України. Картографування й опис пам'яток, ілюстровані альбомами карт головних регіонів узбережжя, плани окремих підводних археологічних пам'яток, малюнки, фотографії, посилання на джерела і публікації попередніх дослідників представляють безумовну цінність, підкріплені результатами особистих археологічних експедицій автора з 1982 по 2003 рр. До переліку пам'яток входять затоплені частини стародавніх міст і поселень, портові споруди, якірні стоянки, рештки загблих кораблів, а також окремі випадкові знахідки, розташовані від о. Зміїний до Керченського півострова.

Історію досліджень античних пам'яток Північного Причорномор'я досить докладно проаналізував науковий керівник Московського підводно-археологічного

клубу В.Н. Таскаєв у своїй монографії "Античная подводная археология Северного Причерноморья", надрукованої у 2007 р московським видавництвом "Спутник". В ній представлені історіографічні відомості та результати робіт російських і українських експедицій від Північно – Західного узбережжя до Таманського півострова Чорного моря. Значну увагу автор приділив класифікації періодів розвитку підводної археології, поділивши хронологічно її діяльність від XVIII ст. до сучасності на чотири загальних етапи. Завдяки науковому стилю викладення та широкому залученню джерел ця монографія досить повно розкриває історію досліджень античних пам'яток Причорномор'я [19].

Починаючи з 1988 р. підводні археологічні роботи на о. Зміїному регулярно проводяться експедиціями Одеського археологічного музею НАН України під керівництвом С. Б. Охотнікова й А. С. Островерхова. За роки роботи експедицій зібрана колекція якорів, що дають можливість скласти цілісне уявлення про типологію й хронологію якорів античного часу з району о. Зміїний [20].

В 1982-1985 рр. Боспорським підводно-археологічним загonom під загальним керівництвом К. К. Шиліка та при участі керченських аквалангістів на чолі з А. В. Шармаєм дослідники локалізували затоплену частину городища Акри. Було визначено, що площа городища становила 3,5 га. та являла собою достатньо велике елліністичне місто, життя в якому проіснувало з VI – III ст. до н.е. до X – XII ст. н.е. [21].

У 1995 р. спільна експедиція Керченського історико-культурного державного заповідника й Одеського гідроархеологічного клубу "НАВАРЭКС" продовжила наземні й підводні охоронні археологічні дослідження на античному городищі Акри. Підводячи підсумки результатів роботи експедиції 1995 р., в одному з опублікованих С.В. Грабовецьким й А.В. Куліковим звітах відзначалося, що даний об'єкт вимагає глибокого й всебічного вивчення з причин постійного руйнування культурного шару в смугі прибою і на мілководді.

З 1967 р. підводні археологічні дослідження проводяться на р. Дніпро експедицією Запорізького обласного краєзнавчого музею. Вони дозволили виявити ряд значних археологічних пам'яток. Древні кораблі у західного берега острова Хортиця пов'язані з подіями, що мали місце на Дніпрі під час російсько-турецької війни 1736 -1739 рр. У 1984 р. біля острова Хортиця виявили човен-однодревку. Після проведення охоронних розкопок його підняли й законсервували. Окремою визначальною сторінкою розвитку підводних археологічних досліджень на р. Дніпро стало створення при Запорозькому обласному краєзнавчому музеї експедиції підводних археологічних робіт (ЕПАР). Починаючи з 90-х років XX ст. роботи на р. Старий Дніпро біля о. Хортиця проводилися безперервно на протязі двох десятиліть. Висвітлення результатів цих експедицій у наукових звітах до ІА НАНУ досить докладно викладено керівником підводних археологічних робіт, директором Запорозького краєзнавчого музею Г.Л. Шаповаловим [22]. Кораблебудуванню козацької доби присвятили монографію автори Д.Р. Кобалія, В.В. Нефьодов "Запорозька чайка: Історія однієї знахідки". Ця книга стала своєрідним підсумком не тільки здійснення підводних робіт, але й техніки підйому, методики консервації судна, та інших питань суднобудування першої половини XVIII ст. [23].

На протязі майже 20 років на шельфі Чорного моря проводять підводні археологічні розвідки й розкопки експедиції Київського національного університету імені Тараса Шевченка. З 1991 по 2009 рр. було здійснено понад 20 експедицій на шельфі Кримського півострова

та обстежено підводними розвідками узбережжя Східного, Південного й Південно – Західного Криму. З 2002 року проводяться роботи в акваторіях р. Дніпро та Дніпровських водосховищах (Канівському, Кременчуцькому), а з 2006 р. розпочаті дослідження Північно – Західного Криму (мис Тарханкут, оз. Донузлав – м. Євпаторія). Знахідки, здобуті під час підводних розкопок, вивчалися науковцями університету. Результати виконаних робіт знайшли висвітлення у наукових звітах за проведені експедиції до наукового архіву ІА НАНУ, статтях у фахових виданнях. Не маючи можливості розглянути на сторінках короткої статті цілу низку робіт останніх досліджень, огляд деяких публікацій довелося упустити.

Для оцінки історії розвитку підводної археології в Україні використані дані про археологічні пам'ятки та об'єкти, головними джерелами вивчення яких виступають публікації археологічних матеріалів, архівні матеріали Наукового архіву Інституту археології НАН України. Побудовані на цих даних висновки цілком залежать від достовірності інформації та правильної її інтерпретації дослідниками, що виконували практичні спостереження підводних пам'яток.

Ознайомлення з історією становлення підводної археології особливо важливо для визначення закономірностей і напрямків її подальшого розвитку.

1. Уваров А.С. Исследования о древностях южной России и берегов Черного моря. Вып. 1. – СПб., 1851. 2. Фармаковский Б.В. Ольвия. – Петроград, 1915., 33 с. 3. Колли Л.П. Следы древней культуры на дне морском. Современное положение вопроса о нахождении в море античных памятников // Известия Таврической Ученой комиссии, № 43, Симферополь, 1909 4. Пападимитриу С.Д. Древние сведения об острове Березани. ЗООИД., Т. XXVIII., 1910., 115 с. 5. Щеглов А.Н. Северо-Западный Крым в античную эпоху. – Л., 1978., 160 с. 6. Шилик К.К.

К палеогеографии Ольвии. Ольвия., К., 1975., 91 с. 7. Shilik K.K. Oscillations of the Black Sea and Ancient Landscapes // Landscapes in Flux Central and Eastern Europe in Antiquity. Cilliquia Pontica. – 3. – Oxford., 1997. – P.115-129. 8. Беленький Д.Б. Комплексный поход к изучению береговых процессов на острове Березань (предварительные результаты) // Экологические аспекты теоретической и прикладной геоморфологии. Материалы Международной конференции "III Щукинские чтения". – М., 1995. – С.261-263. 9. Беленький Д.Б. Прогноз локализации гавани Нимфея на основе палеогеоморфологической реконструкции береговой линии // Проблемы истории, философии, культуры.-5.- Москва-Магнитогорск, 1998.-С. 27-37. 10. Strabo, VII, 4,2. 11. Гриневич К.Э. Исследования подводного города близ Херсонесского маяка. – М., 1931. – 60 с. 12. Орбели Р.А. Гидроархеология. Подводные исторические изыскания близ древних греческих городов на Черноморском побережье // Судоподъём. – 1945. 13. Орбели Р.А. Исследования и изыскания. Материалы по истории подводного труда с древнейших времен до наших дней. М.-Л., 1947. 14. Кадеев В.И. Подводные археологические исследования в районе Херсонеса в 1964-1965 гг. // Морские подводные исследования АН СССР. – М., 1969. 15. Золотарев М.И. Подводные археологические работы у западного берега Стрелецкой бухты близ Херсонеса // Тезисы докладов юбилейной конференции "150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР". – Киев, 1975. 16. Филиппенко А.А. К локализации портов и якорных стоянок вблизи Херсонеса Таврического. // Изучение памятников морской археологии. – СПб., 1998. 17. Крыжицкий С.Д. Подводные исследования Ольвийской экспедиции // АО 1975 г. – М., 1976. 18. Назаров В.В. Гидроархеологическая карта Черноморской акватории Украины. Киев, 2003. 19. Таскаев В.Н. Античная подводная археология Северного Причерноморья. – М., Компания Спутник+, 2007. – 122 с. 20. Охотников С.Б. Островерхов А.С. Остров Левка (Змеиный). Итоги и задачи исследований // Проблемы истории та археологии древнего населения украинской РСР. Тези доповідей XX Республіканської конференції. Одеса. Жовтень 1989 р. – К., 1989. – С.163-164. 21. Шамрай А. Н. Подводные разведки гавани Акры // Судова археологія та підводні дослідження. Збірник наукових праць. – Запоріжжя., 1993.-с. 29. 22. Шаповалов Г.И., Нефедов В.В. Исследования ЭПАР в 1991 г. // Археологический вестник (№ 3). – Запорожье., 1992.- С. 40-41. 23. Кобалія Д.Р., Нефьодов В.В. Запорозька чайка. Історія однієї знахідки.- Запоріжжя: Дике Поле., 2005. – (серія "Історія та археологія Хортиці", випуск 1).- 168 с.

Надійшла до редколегії 17.02.10

О. Лук'янець, асп. (Київ. ун-т)

РОЗВИТОК ЖИТЛОВОГО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА У МІСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР В 1950-х рр.

У статті досліджується розвиток міського житлово-комунального господарства та вплив житлової політики на соціальне становище населення.

The article examines the development of urban housing and housing policy impact on social status of the citizens.

Комфортні житлові умови та розвинена система комунального господарства – два важливі фактори стабільного соціального становища мешканців міст. Без вирішення житлового питання неможливо досягти стабільності трудових колективів, закріплення кадрів, підвищення виробничої і соціальної активності громадян. Житлові умови значно впливають на культурно-освітній рівень людей, на їх здоров'я, працездатність, повноцінний відпочинок, всебічний творчий розвиток особистості, на формування та зміцнення сім'ї, виховання підростаючого покоління. В добре облаштованих квартирах на 20% скорочуються затрати часу на приготування їжі, майже на 40% – на догляд за помешканням, на 35-40% знижується захворюваність людей, на 45-65% збільшується кількість вільного часу у населення [2, с. 43].

Мета цієї публікації полягає у висвітленні проблем розвитку житлово-комунального господарства та його впливу на соціальне становище мешканців міст.

Наукові праці з даної проблематики, можна поділити на дві основні групи: радянську та сучасну українську. До наукових робіт першої групи, потрібно ставитися з певною критичністю, оскільки вони були написані з єдиною метою – переконати читача, що влада повністю забезпечує житлово-побутові потреби населення.

Що стосується сучасної української історіографії, яка торкається даного питання, то слід було б виділити спільну роботу В. К. Барана та В. М. Даниленка [1], яка

висвітлює політичні, соціально-економічні процеси, які відбувалися в післявоєнному радянському суспільстві. Також, варта уваги робота Л. В. Ковпак [5], в якій дуже детально аналізуються соціально-побутові умови життя населення, житлове та комунальне будівництво, як важлива складова державної соціальної політики.

Після Другої світової війни, актуальним стало питання відновлення зруйнованого житлового фонду та комунальної інфраструктури міст Української РСР. За офіційними даними, повністю або частково було зруйновано 714 міст, біля 20 тисяч сіл, 2 мільйони будинків та приміщень, близько 10 млн. осіб не мали даху над головою [3, с. 16]. На відбудову було спрямовано багато людських і матеріальних ресурсів. Проте, темпи будівництва залишалися недостатніми, а рівень забезпеченості населення житлом – досить низьким.

Щоб покращити ситуацію у 1950-х роках були значно збільшені капіталовкладення в житлове будівництво. За 1950-1958 рр. вони зросли майже в 3,5 рази. У стислі строки в Україні була створена промисловість по виробництву залізобетонних і будівельних конструкцій, налагоджено виробництво теплоізоляційних матеріалів, запроваджувалося масове застосування пластмасових виробів. Індустріалізація будівництва значно знижувала собівартість робіт, скорочувала строки будівництва [5, с. 47].

Протягом 1951-1955 рр. у республіці було здано в експлуатацію близько 42,1 млн. кв. м. житла, а за пері-